

### III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.9

© 2015 р. С.М. Задорожна

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

#### ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ З НОРМАМИ, ПРАВИЛАМИ ТА СТАНДАРТАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Досліджується взаємодія загальних принципів міжнародного права та норм міжнародного права, місце та роль загальних принципів міжнародного права в нормативній системі міжнародного права та міжнародного правопорядку в цілому. Безпосередньо розглянено взаємодію загальних принципів міжнародного права з іншими його нормами, міжнародними стандартами та нормами так званого «м'якого права».

*Ключові слова:* міжнародне право, теорія міжнародного права, джерела міжнародного права, міжнародні стандарти, міжнародні норми, міжнародне «м'яке право».

**Постановка проблеми.** Багатогранність суб'єктів міжнародного права та відповідних міжнародно-правових відносин до яких вони вступають вимагає багатогранності їхнього нормативного регулювання, яке б передбачало різноманітні норми з різним механізмом дії. Сучасне міжнародне право являє собою складну нормативну систему, що регулює не лише міждержавні, а і інші міжнародні відносини. В умовах сучасної глобалізації міжнародного життя розширюється сфера застосування міжнародного права до широкого кола відносин, що втрачають значення внутрішньодержавних (права людини, екологічні відносини та ряд інших відносин, що вимагають випереджаючого міжнародно-правового регулювання), відбувається інтернаціоналізація багатьох внутрішньодержавних норм та інститутів, зближується міжнародне та національне право. Такі глобалізаційні прояви повинні розвиватися в рамках міжнародного права на основі його загальноновизнаних принципів і норм, відповідати потребам як самим глобалізаційним процесам, так і самому міжнародному праву на підставі принципу верховенства права. Важливим є також механізм координації владних дій держав у забезпеченні функціонування міжнародного права та врахування його основних принципів і норм, що передбачає зростання ролі національних правових норм у здійсненні норм міжнародного права. Найважливішим завданням світового співтовариства нового тисячоліття є встановлення верховенства права у міжнародних відносинах, що було підтверджено в Декларації тисячоліття 2000р. У документі за підтримки 147 держав-учасниць зафіксовано рішучість поваги до принципу верховенства права як на міжнародному, так і внутрішньодержавному рівні.

У вирі сучасних глобалізаційних процесів важливу роль набувають неправові норми, що з успіхом регулюють міжнародні відносини, що невинно розвиваються. Недооцінка значення неправового регулювання в доктрині міжнародного права пов'язана перш за все з панівним формально-юридичним підходом, який ігнорує неправові норми, їхнє значення та взаємозв'язок із міжнародним правом.

Міжнародний глобальний правопорядок діє на основі міжнародного права, проте за змістом та функціями не є йому ідентичним. Міжнародна нормативна система, окрім правових, містить і ряд неправових (норми політичні, моральні, звичаєві та ряд інших), що набувають тенденції до зростання. Однак зростання ролі таких норм ні в якому разі не означає витіснення ними правових норм чи применшення їхньої ролі, навпаки, взаємопроникнення різноманітних методів регулювання, зі збереженням власної специфіки, підвищує ефективність міжнародної правової системи в цілому.

Важливу роль у складній системі регулювання глобальних міжнародних відносин відіграють основні принципи міжнародного права. З'ясування зв'язків і взаємодії та визначення місця основних принципів міжнародного права як у правовій, так і неправовій системі норм, що регулюють усю сукупність міжнародних відносин, дасть можливість для подальшого розвитку їх ефективного регулювання.

**Ступінь наукової розробки проблеми.** Дослідженню сутності, загальних принципів міжнародного права, місце та значення окремих норм в міжнародному праві повсякчас приділялося достатньо багато уваги вітчизняних і зарубіжних як учених-міжнародників, так і теорети-

ків. Однак питанню місця, значення та взаємодії принципів міжнародного права з іншими нормами міжнародного права та міжнародного правопорядку в цілому майже не приділялося уваги. Зокрема, питання міжнародних стандартів було предметом дослідження О. Тинова [9]. Спеціальним дослідженням міжнародного «м'якого права» присвячені праці російських учених, зокрема М.Ю. Велижаніної [2], питання інших норм міжнародної правової системи – О.В. Луткової [6], Е.Е. Амплеевої [1], білоруських учених-міжнародників, зокрема О.В. Кашлач [4]; та українських теоретиків-міжнародників, зокрема, Мережко О.О. [7].

Тому метою цієї статті є аналіз взаємодії загальноновизнаних принципів міжнародного права з іншими нормами, принципами та стандартами в міжнародному праві та їх ролі для міжнародного правопорядку в цілому.

**Виклад основного матеріалу.** Суттєвою особливістю принципів міжнародного права є їхня нормативність, вони регулюють міжнародні правовідносини як безпосередньо, так за допомогою конкретних норм. Принципи мають первинний характер, адже визначають зміст і мету норм міжнародного права, визначають структуру міжнародного права в цілому, узгоджують норми, що до неї входять.

Як бачимо, взаємозв'язок і взаємозумовленість принципів і норм міжнародного права очевидні: принципи розкриваються в конкретних нормах, а норми відображають зміст основних принципів міжнародного права. У доктрині міжнародного права, на жаль, відсутнє чітке розмежування між принципами і нормами, оскільки відсутні критерії для розмежування та вичерпний перелік останніх.

У теорії міжнародного права, як правило, не відокремлюють загальноновизнані принципи та норми *ius cogens* одні від одних, і тому з'явилося таке поняття, як «загальноновизнані принципи та норми міжнародного права». Такий підхід був підтверджений практикою Міжнародного Суду ООН, який у своєму Рішенні від 12 жовтня 1984 року наголосив на тому, що «... поєднання термінів «норми» і «принципи» є використанням подвійного позначення для вираження однієї і тієї ж ідеї ... застосування терміна «принципи» може бути виправданим у силу їх більш загального та більш фундаментального характеру» [11].

В.Н. Карташов вважає, що від норм права принципи відрізняються тим, що не містять санкцій, а нерідко й інших елементів структури норми (гіпотезу або диспозицію). «Вони мають досить високий рівень узагальнення й абстрагуван-

ня нормативних приписів і, як правило, вимагають конкретизації та деталізації в процесі впливу на поведінку людей» [8, с.223].

Характерно, що в загальнотеоретичній літературі останнім часом досить розповсюдженим став поділ норм права на відправні (первинні) та норми-правила поведінки. До перших відносять норми-начала, норми-принципи, норми-дефініції та ін. Тому в даному випадку можна говорити, що норма-принцип – це одна з різновидів норм права» [10, с.45]. Правильно відзначив О.І. Тинов, поділ загальноновизнаних настанов на принципи і норми є достатньо відносним» [9, с.196].

Зауважимо, що принцип і норма міжнародного права співвідносяться як загальне і конкретне. Принципи зазвичай проявляються, конкретизуються не в одній нормі, а у їх множині, в той же час окрема норма не розкриває принципу міжнародного права повністю. Принцип міжнародного права глибший за норму, він є найголовнішою, вирішальною основою норми, хоча й містить лише частину того, що є в нормі; він є неповний, приблизний, не містить конкретні індивідуальні особливості норми міжнародного права. У нормі ж міститься і істотне (принцип) і загальне, одичне, конкретне, норма ніби збагачує і дає більш повне уявлення про систему міжнародного права.

Завдяки своїй багатосторонності принципу притаманна властивість, якою не володіє норма міжнародного права, яка полягає у можливості так званого «авангардного» регулювання загального характеру. Зокрема, принципи компенсують нормативний вакуум, нормативну неповноцінність. Саме принципи здатні вирішувати специфічні відносини у процесі міжнародно-правового регулювання, коли розв'язати проблему шляхом негайного створення конкретних норм неможливо, зокрема при виникненні нових суб'єктів чи нових сфер міждержавних відносин, їм належить особлива роль у заповненні прогалін у міжнародному праві. Так, російський учений міжнародних відносин зазначає, що у міжнародному праві немає «прогалін у тій мірі, у якій основні принципи регулюють усі відносини між державами... Якщо точність норми полегшує її дію, то нормативна багатозначність принципу полегшує прогрес, адаптацію до мінливих умов» [5, с.10-11].

Особливим проявом взаємозв'язку норми і принципів в міжнародному праві є наявність специфічних програмних норм, які закріплюють не тільки те, що є, а й те, що повинно бути. Типовими нормами такого роду вважають ті, в яких сформульовані загальні принципи, які відносяться до май-

бутньої поведінки держав. Наприклад, принципи самовираження і поваги прав людини.

Отже, поділ загальноновизнаних правил на принципи і норми міжнародного права достатньо відносний, оскільки вони можуть виражатися у нормах-приписах (нормах-правилах поведінки) або в нормах-принципах (первинних нормах), спрямованих на досягнення єдиних цілей регулювання міжнародно-правових відносин.

Основні принципи міжнародного права є не тільки правовими, але і політичними, а також моральними принципами міжнародних відносин, утворюючими факторами усієї міжнародної нормативної системи. Зокрема, моральний принцип сумлінності розповсюджується на усі види міжнародних обов'язків, включаючи і міжнародно-правові, разом з цим він існує і як міжнародно-правовий принцип – сумлінного виконання міжнародно-правових зобов'язань, що закріплюється міжнародним договором та в інших міжнародних актах, у судовій практиці. Тому при визначенні співвідношення правового чи неправового регулювання використовуються принципи доцільності і ефективності. Правотворчий процес у міжнародному праві трудомісткий, а правове регулювання не завжди гнучке, тому потрібно враховувати й неправові норми при інтенсивному регулюванні великого обсягу різноманітних відносин на міжнародній арені.

Прогресивному розвитку, з огляду на дану проблему, сприяють правила у вигляді стандартів, що сформувалися в результаті практики держав у різних сферах співпраці. Поняття «принципи» і «стандарти» не варто ототожнювати. Якщо принципи – це основні і вихідні положення права, що мають фундаментальне значення, то міжнародно-правові стандарти – це міжнародно-правові норми і правила, що деталізують вимоги основних принципів міжнародного права як процесуального, так і матеріального права. Стандарти, як правило, фіксуються в рекомендаційних резолюціях міжнародних організацій (резолюціях ООН), у чинних міжнародних договорах, в рішеннях міжнародних судів на основі тлумачення правових джерел міжнародного права, статутах судів. Стандарти формуються, як і міжнародно-правові звичаї, на основі відповідної практики держав.

Серед стандартів окремо виділяють уніфіковані технічні стандарти, які створюються щорічно шляхом міжнародного санкціонування технічних правил. Норми в галузі технічних стандартів, прийняті міжнародними організаціями, називають «прозелітними», від грецького слова «прозеліт», що означає перехід у нову якість. Те-

хнічні стандарти не є автоматично обов'язковими для держав-членів (наприклад, стандарти МАГАТЕ обов'язкові для застосування тільки самим Агентством у його власній діяльності), та суть цих документів така, що, будучи звернені саме до держав-членів конкретної міжнародної міждержавної організації як суб'єкта міжнародного права, їх кінцевими адресатами є фізичні та юридичні особи держав-членів як учасники міжнародних економічних відносин. Зокрема, саме комерційне суперництво зумовлює зацікавленість у прозелітних нормах і високий рівень їх дотримання” [6, с.132].

Значимо, що такі стандарти не є юридично-обов'язковими, однак швидке створення, негайний вступ у дію та можливість швидкого внесення змін викликають високу зацікавленість у таких нормах з боку суб'єктів виконання в умовах економічної конкурентної боротьби.

На думку О. Тіунова [9, с.16], загальноновизнані принципи і норми міжнародного права, як нормативні установлення, що мають імперативний характер, силу фундаментальності та загальноновизнаності, відіграють роль стандартів регіонального та універсального характеру. Зазначені стандарти як норми вищого порядку мають найбільш загальну форму вираження, зокрема це основні принципи міжнародного права – ядро загальноновизнаних принципів і норм та всіх інших норм міжнародного права. На сучасному етапі розвитку міжнародного права роль даних принципів безупинно посилюється.

Ряд міжнародних стандартів покликані забезпечити «мінімальний рівень» цих прав, однак така мінімальність у жодному разі не вказує на неповноцінність чи недостатність регулювання, навпаки, стандарти спираються на досвід держав і слугують для них орієнтиром

На думку О.Є.Амплеевої, універсальні підходи до застосування державами міжнародно-правових стандартів відображають тенденцію інтернаціоналізації суспільного життя, яка проявляється у міжнародних відносинах і сприяє інтегративним процесам, спільному розв'язанню державами спільних проблем сучасності” [1, с.3].

Визначну роль міжнародні стандарти відіграють у сфері захисту прав людини, що закріплені у багатьох міжнародних актах ( Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколи до неї, Загальна Декларація прав людини 1948р.). Не менший вплив на формуван-

ня міжнародних стандартів у цій сфері мають рішення органів Ради Європи, Європейського суду з прав людини, резолюції Генеральної Асамблеї ООН та інших органів (наприклад, Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 р).

Універсальні міжнародні стандартизовані підходи застосовуються і для міжнародного регулювання проблем сучасності, зокрема це стосується правового регулювання охорони навколишнього середовища, питання енергетики, дослідження космосу та світового океану, боротьби з міжнародним тероризмом та корупцією).

Отже, аналіз взаємодії міжнародно-правових стандартів та міжнародно-правових принципів, приводить до висновку про те, що принципи – це стандарти «вищого» рівня. Міжнародно-правові стандарти є також нормами міжнародного права особливого порядку. Та основні принципи міжнародного права – це ядро сучасного міжнародного права і в його ієрархії займають найвищий шаблон, що зумовлено їхньою загальноновизнаністю й обов'язковістю (імперативністю). Більшість держав світу закріплюють положення загальноновизнаних принципів міжнародного права у своїх конституціях і визнають загальноновизнані принципи та норми міжнародного права невід'ємною частиною національної правової системи. Міжнародні стандарти ж, займаючи місце базових положень міжнародного права, мають вищий ступінь конкретизації та вужчу сферу застосування. Крім того, багато міжнародно-правових стандартів не мають юридичної сили, є диспозитивним, однак стандарт, заснований на міжнародному договорі, набуває вигляду принципу, що має імперативний характер.

Ще одним важливим моментом у розгляді питання взаємодії загальних принципів міжнародного з іншими нормами правилами є проблема взаємодії із нормами т.з. «м'якого права». В цілому в доктрині міжнародного права термін «м'якого права» застосовується до двох категорій норм: перша – це декларативні норми міжнародних договорів (їх ще називають *legal soft law*), що є за своєю природою правовими нормами; та друга – це норми, що володіють не юридичною, а морально-політичною силою.

«М'яке право» є досить близьким до міжнародного, зокрема Комісія міжнародного права ООН називає політичні акти «параюридичними» [3]. Варто зауважити на особливостях дії «м'якого права», зокрема міжнародне право визначає рамки його дії, а у випадку відтворення норм

«м'якого права» в міжнародних договорах, останні набувають характер звичаєвих чи договірних норм міжнародного права.

Акти «м'якого права» повинні відповідати (як на етапі формування, так і при його виконанні) основним принципам міжнародного права. Саме на підставі принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань пояснюється правило, за яким всі наступні міжнародні політичні домовленості не повинні протирічити попереднім (згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 53/101 «Принципи і правила для ведення міжнародних переговорів» від 20.01.1999 р.) [2, с.23-24].

Важливе значення норм «м'якого права» мають для реалізації принципів міжнародного права, виступаючи базою для тлумачення міжнародних договорів. Як показує статистика рішень міжнародних і національних судів, документи ООН та її органів найчастіше розкривають зміст принципів і норм міжнародного права. Так, Декларація про принципи 1970 року вважається офіційним тлумаченням ООН основних принципів міжнародного права.

Норми «м'якого права» виконуватись, тобто застосовуватись суб'єктами міжнародного права (в першу чергу державами та міжнародними організаціями), можуть бути підставою для тлумачення інших норм міжнародного права, однак не можуть бути правовою основою для винесення судового рішення органами міжнародного правосуддя.

Отже, норми «м'якого права» створюються державами, міжнародними організаціями, не є юридично обов'язковими, не суперечать основним принципам і нормам міжнародного права, направлені на регулювання найбільш гострих чи актуальних проблем міжнародних відносин; закріплюються в рекомендаційних актах міжнародних організацій, багатосторонніх, двосторонніх чи односторонніх політичних актах держав, тягнуть політичну та моральну відповідальність; можуть набувати юридичної сили у процесі міжнародної правотворчості.

**Висновки.** Підводячи підсумки аналізу взаємодії загальних принципів міжнародного права з іншими нормами, правилами і стандартами, зауважимо: по-перше, загальні принципи міжнародного права є нормами міжнародного права особливого роду, це норми – принципи, що мають базовий характер і є системоутворюючим фактором формування всієї міжнародної нормативної системи; по-друге, загальні принципи міжнародного права – це міжнародно-правові стандарти найвищого рівня, що характеризуються

загальністю й імперативністю; по-третє, загальні принципи міжнародного права є правовим базисом для норм «м'якого права», які у процесі правотворчої діяльності суб'єктів міжнародного права можуть перетворюватись у норми (в т.ч. у норми – принципи) міжнародного права.

### Список літератури

1. Амплєєва Е.Е. Современная международная нормативная система // Е.Е. Амплєєва. - Юрист-международник. - 2008. - №1. - С.2-9.

2. Велижанина М. Ю. "Мягкое право": его сущность и роль в регулировании международных отношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 // М.Ю. Велижанина; Место защиты: Дипломат. акад. МИД РФ. - Москва, 2007. - 165с.

3. Доповідь Комісії міжнародного права ООН про роботу 50-ої сесії (1999)//Генеральна Асамблея. Офіційні звіти. 53 сесії. Доповнення №10А/53/10. // Електронний документ: Режим доступу // [www.unbisnet.un.org](http://www.unbisnet.un.org)

4. Кашлач О.В. Нормы «мягкого» права: понятие и признаки // О.В. Кашлач. - Журнал международного права и международных отношений 2006 - № 2. // Електронний ресурс: Режим доступу // <http://evolutio.info/content/view/1010/235/>

5. Курс международного права: в 7 т. Т.2.: Основные принципы международного права. /

Г.В. Игнатенко, В.А. Караташкин, Б.М. Клименко и др.. – М.: Наука, 1989. - 240 с.

6. Луткова О.В. Основные концепции источников международного права // О.В. Луткова. - Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10: Москва, 2004. - 196с.

7. Мережко А.А. Психологическая теория международного права (публичного и частного): моногр./ А. Мережко. – Одеса: Фенікс, 2012. – 244с.

8. Теория государства и права. // Под ред. Бабаева В.К.. - М.: Юрист, 2003. - 592 с.

9. Тиунов О.И. Общеизвестные принципы и нормы международного права и правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации // Правовое обеспечение межгосударственной интеграции. Сборник статей. Отв. ред. Ю.А. Тихомиров, В.И. Лафитский. - Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. – С. 195-215.

10. Хизриев Р.М. Конституционно-правовые аспекты воздействия норм международного права на российскую правовую систему // Р.М. Хизриев. - Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02: Махачкала, 2004.- 153с.

11. Affaire de la délimitation de la frontière maritime dans la région du golfe du Maine // Електронний ресурс: Режим доступу // [http://www.icjci.org/cijwww/ccases/ccigm/ccigm\\_cjudgment/ccigm\\_cjudgment\\_19841012.pdf](http://www.icjci.org/cijwww/ccases/ccigm/ccigm_cjudgment/ccigm_cjudgment_19841012.pdf)

Стаття надійшла до редколегії 23 вересня 2015 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії С.Г. Меленком.

S.M. Zadorozhna

### Features of interaction of General principles, norms, rules and international law standards

#### Summary

This article examines the interaction of the general principles of international law with the norms of international law, the role and place of the general principles of international law in the normative system of international law and the international legal order as a whole. Directly shows the interaction of the general principles of international law and its other norms, international standards and so-called international "soft law".

*Keywords:* international law, the theory of international law, the sources of international law, international standards, international norms, international "soft law".

C.M. Zadorozhnyaya

### Особенности взаимодействия общих принципов с нормами, правилами и стандартами международного права

#### Аннотация

Исследуется взаимодействие общих принципов международного права та норм международного права, место и роль общих принципов международного права в нормативной системе международного права и международного правопорядка в целом. Непосредственно рассмотрено взаимодействие общих принципов международного права и других его норм, международными стандартами и нормами так называемого международного «мягкого права».

*Ключевые слова:* международное право, теория международного права, источники международного права, международные стандарты, международные нормы, международное «мягкое право».